

Tipologia textului jurnalistic în presa românească actuală

Prefață de Dorin POPA

INSTITUTUL EUROPEAN
2018

CUPRINS

Prefață / 7

Argument / 11

CAPITOLUL 1 TEORII ALE TEXTULUI / 17

1.1. Noțiunea de text în contextul științelor comunicării / 17

1.2. Textul și funcționarea sa. Caracteristici / 19

1.2.1. Textul ca productivitate / 23

1.2.2. Text și textualitate / 28

1.2.3. Textul ca intertextualitate / 31

1.3. Textul ca dublăscriitură-lectură / 33

1.4. De la text la discurs și invers / 35

1.4.1. Text și discurs: noțiuni polisemantice / 35

1.4.2. Text jurnalistic *versus* discurs jurnalistic / 38

1.4.3. Gen de text – tip de discurs? / 40

1.5. Textul: posibile aplicații la textul jurnalistic / 42

1.6. Noțiunea de text din perspectiva lingvisticii textului / 44

1.6.1. Precizări terminologice cu privire la lingvistica textului / 44

1.6.2. Lingvistica textului sau găsirea sensului unui text / 49

1.6.3. Spre o lingvistică integrală a textului / 57

CAPITOLUL 2 INVESTIGAȚIA TIPOLOGICĂ TEXTUALĂ / 67

2.1. Investigația tipologică textuală în lumina lingvisticii integrale / 67

2.1.1. Fundamentele epistemologice ale integralismului lingvistic / 67

2.1.2. Obiectul investigației tipologice: definirea tipului textual / 73

2.2. Tipul textual ca prototip / 81

2.2.1. Teoria textului la Jean Michel Adam / 81

2.2.2. Textul și componentele sale: organizarea secvențială a textului / 84

2.3. Posibile metode de lucru spre obținerea unei tipologii textuale / 96

CAPITOLUL 3 PRESA ÎN SPAȚIUL CULTURAL EUROPEAN ȘI DIVERSIFICAREA GENURILOR ÎN DIACRONIE / 101

3.1. Genurile presei. Momente fundamentale în evoluția publicisticii / 101

3.1.1. Genurile jurnalistice și diversificarea lor în diacronie / 101

3.1.2. Câteva genuri primitive și evoluțiilor / 104

3.1.3. Evoluția genurilor / 105

3.2. Textul ca formă primară de manifestare jurnalistică / 108

3.2.1. Tipuri de jurnalism / 110

3.2.2. Funcțiile presei / 112

3.3. Gen jurnalistic și text jurnalistic / 113

3.3.1. De ce, pentru cine și cum scrie un jurnalist / 116

3.3.2. Genul: un reper în scrierea jurnalistică / 118

3.4. Despre locul genului jurnalistic în lingvistica textuală și în analiza discursului / 121

3.4.1. Despre caracterul reticular al textului / 124

CAPITOLUL 4 CRITERII DE TIPOLOGIZARE A TEXTELOR JURNALISTICE / 127

4.1. De la școala românească a manualelor de jurnalism la școala franceză de teorie a discursului / 127

4.2. Criterii de tipologizare a textelor jurnalistice: modele actuale / 148

4.3. Limite în construirea unei tipologii a textului jurnalistic / 157

CAPITOLUL 5 CATEGORII ȘI STRUCTURI TEXTUALE ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ / 163

5.1. Ziarele pe hârtie în 2016. Click și Libertatea, cele mai mari vânzări / 165

5.2. Prezentarea cotidianelor ce constituie corpusul de analiză: *Evenimentul zilei*, *România liberă*, *Adevărul* și *Jurnalul național* / 166

5.3. Unități redacționale și non-redacționale / 174

5.3.1. Informația și structurile jurnalistice / 176

5.3.2. Genuri non-jurnalistice în literatura de specialitate / 199

5.3.3. Propunere de tabel-sinteză a categoriilor textuale din presă / 204

5.4. Genurile redacționale în presă și organizarea lor în hiperstructuri / 211

5.4.1. Hiperstructura ca element de structurare / 213

5.4.2. Dezvoltarea hiperstructurii: definiții și funcții principale / 215

5.4.3. Genurile presei și hiperstructura / 216

5.4.4. Reprezentarea hiperstructurii în *Evenimentul zilei* și *Adevărul* / 217

5.4.5. Genurile privilegiate / 221

5.4.6. O încercare de bilanț cantitativ / 222

5.4.7. Câteva consecințe asupra scrierii de presă / 224

5.5. Elemente peritextuale de marcare a structurilor redacționale / 225

5.6. Înloc de concluzii / 234

Bibliografie / 235

Indice / 245

Rezumat / 249

Résumé / 253

Capitolul 1

Teorii ale textului

1.1. Noțiunea de text în contextul științelor comunicării

Textul este unul dintre cele mai vechi obiecte ale științei limbajului și totuși unul dintre cele mai recente obiecte ale lingvisticii: intrarea lui în nomenclatorul conceptelor lingvistice se face abia în anii șaizeci ai secolului al XX-lea. Începând cu deceniul al șaselea, lingviștii se vor apleca asupra acestui concept și îi vor recunoaște statutul de obiect de cercetare al lingvisticii de sine-stătător, nu ca simplu accesoriu al celorlalte concepte vehiculate până atunci. Bineînțeles că termenul de „text” a fost adesea întrebuințat și până în 1960, dar niciodată cu o asemenea încărcătură de semnificații și relații cu celelalte concepte ale lingvisticii.

Poziția cea mai tranșantă în delimitarea concepției de text și de sens asociat nivelului textual-discursiv, o găsim în exegeza românească la **Eugeniu Coșeriu**. De aceea pe parcursul lucrării noastre ne vedem obligați moral să împărtășim aspectul de bază pe care Eugeniu Coșeriu l-a propus pentru o distincție cât mai clară a textului și a lingvisticii textului: întregul text va fi considerat în expresia lui și în conținutul său **un fel de vehicul pentru un sens**, care trebuie căutat și descoperit, Coșeriu instaurând astfel o **hermeneutică a sensului** (Coșeriu, 1997), din care rezultă natura procesuală și deschisă a sensului.

În completarea acestei idei vine și Carmen Vlad (2000) care vede în text, un **conținut latent** care se realizează efectiv doar printr-un act comunicativ particular. În cazul nostru, actul particular comunicativ este **textul jurnalistic – articolul**, informația îmbrăcată într-o formă specifică, într-o oarecare măsură, unui jurnal. Descifrarea acestui conținut textual latent implică pe de-o parte, **semnul-text**, iar pe de altă parte conștiința care va prelucra, va încerca să înțeleagă conform unei grile istorice și proprii – sensul aceluia text (cf. Vlad, 2000: 46).

Atunci când afirmăm că ne simțim obligați moral, afirmăm de fapt afilierea noastră profundă la aparatul de concepte și instrumente de lucru cu care a operat Maestrul de la Tübingen în expunerea teoriilor sale. Nu putem așadar să nu expunem încă din primele fraze ale demersului nostru, având în centrul

preocupărilor textul, teoria conform căreia atunci când vorbim despre limbaj trebuie să luăm în considerare trei niveluri. Iată ce ne spune maestrul Coșeriu:

„Concepția generală pe care o avem asupra limbii, ca o activitate umană universală, exercitată individual prin respectarea normelor instituite istoric, ne conduce la distingerea a trei niveluri în sfera limbajului:

- a) Nivelul universal, faptul de a vorbi sau „limbajul în general”, înainte de orice diferențiere a limbilor particulare (la plural);
- b) Nivelul istoric al limbilor istorice particulare, însoțite de obicei de atribute de identificare (germană, franceză, rusă etc.), nivelul limbilor la plural;
- c) Nivelul textelor, al actelor de vorbire, respectiv al ansamblurilor de acte de vorbire, care sunt realizate de un anumit vorbitor într-o anumită situație, ceea ce se poate întâmpla, firește, în formă orală sau scrisă” (Coșeriu, 2000: 13).

Concluzia lui Eugeniu Coșeriu se impune a fi citată, pentru că pe baza ei se construiește întregul nostru eșafodaj teoretic cu privire la text în general și la textul jurnalistic în special: „Aceasta înseamnă deci că tot ce este **act de vorbire** sau îmbinare a unor acte de vorbire relaționate, aparține acestui al treilea nivel și este un text, fie că este vorba despre o formulă de salut precum *Bună ziua* sau despre *Divina Commedia*¹” (Coșeriu, 2000: 13).

Problema teoriei textului se constituie într-o disciplină care își propune să înțeleagă textul pornind de la **intenția** cu care a fost construit acel text. Acea intenție poate fi ușor decelată dacă putem stabili **funcțiile** pe care le îndeplinește textul în momentul producerii și receptării lui. Avem deci o problemă de interpretare, de lectură a unui text. Un text reprezintă un câmp de sensuri, o rețea de semnificații multiple care se întrepătrund și care fac de multe ori un text prea puțin perceptibil unui cititor de rând. Putem afirma acest lucru chiar despre un text jurnalistic care arareori se prezintă, se deschide lecturii unui cititor așa dintr-o dată fără niciun efort de cunoaștere anterior sau posterior lecturii. De aceea, chiar un text jurnalistic care pare ușor de citit și care de obicei se adresează unui public eterogen, care se dorește rapid și complet informat (un text jurnalistic deci) trebuie atent și complet înțeles pentru o bună relație scriere-lectură. O relație în sens dublu de care ne vom ocupa în rândurile de mai jos ale studiului nostru.

Textul este un loc al **pluralității sensurilor**², un loc în care un sens abia insuflat sau abia perceput poate fi chiar sensul principal, cheie a mesajului

¹ Sublinierea îi aparține autorului.

² O pluralitate de sensuri despre care Maestrul de la Tübingen, lingvistul român Eugeniu Coșeriu, ne sugerează că poate fi descoperită printr-o hermeneutică a sensului în volumul său *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Carocci editore, Roma, 1997, versiune românească și index de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013.

jurnalistic. Ne-am obișnuit poate să tratăm cu ușurință și uneori cu indiferență textul jurnalistic și am ajuns astfel să denigrăm, să dorim un text simplificat, ramnificat spre alte explicații sau scurt, informativ, ușor de „digerat”. Atunci când vorbim despre un text, trebuie să luăm în calcul condițiile lui de producere, reprezentate pe rând de cadrul socio-economic și de cadrul semiologic; astfel, sub exigența etică și profesională de a informa, jurnaliștii trebuie să aleagă, să evalueze și să problematizeze informația, astfel încât să-și păstreze poziția competitivă și să capteze un număr cât mai mare de receptori:

„[...] les producteurs de l'information médiatique eux-mêmes – les journalistes, les rédacteurs, les chefs de services – traitent l'information en fonction du public qu'ils visent et dont il estiment les centres d'intérêts et les logiques. Ils font ainsi œuvre de représentation du monde et module ou modèlent leur production, leurs pratiques professionnelles, leurs outils, leur mise en scène médiatique, etc., selon cette représentation du monde” (Pineira-Tresmontant, 2003).

1.2. Textul și funcționarea sa. Caracteristici

Textul este unul dintre cele mai vechi obiecte ale științei limbajului și totuși un obiect recent al lingvisticii: intrarea sa în nomenclatura **conceptelor lingvistice** se face pe la începutul anilor '60 ai secolului trecut. Anii '60 reprezintă o bornă pentru istoria lingvisticii, pentru că începând cu această perioadă, lingviștii se vor apleca cu mai multă stăruință asupra conceptului de text, transformându-l printr-o muncă de conceptualizare, dintr-un simplu accesoriu într-un **obiect de studiu** cu aparat propriu de definiții și utilizări. Iată ce spune unul dintre reprezentanții teoriei textului, care s-a distins prin precizările de ordin terminologic și încărcătura specială pe care a acordat-o conceptului lingvistic de text:

„La théorie du langage s'intéresse à des textes, et son but est d'indiquer un procédé permettant la reconnaissance d'un texte donné au moyen d'une description non contradictoire et exhaustive de ce texte. Mais elle doit aussi montrer comment on peut, de la même manière, reconnaître tout autre texte de la même nature supposée en nous fournissant les instruments utilisables pour de tels textes” (Hjelmslev, 1971: 26-27).

Teoriile textului, datate relativ recent, înscriu pe linia specificului ceea ce „estompându-se l-a făcut posibil” (Kristeva, 1980: 250). În unele studii de specialitate, noțiunea de text este surprinsă din perspectiva unor coordonate considerate evidente în funcționarea sa specifică: textul ca **productivitate**, textul ca **intertextualitate**, textul ca **dublă scriitură – lectură**. Raportarea

acestui nou obiect, textul, se face în permanență la procesul care i-a dat viață: producerea de sens sau „**textul ca practică semnificantă**”³.

Punctul de plecare în abordarea textului îl constituie noțiunea de discurs, fapt pentru care vom încerca să descoperim câteva dintre disocierile care apar în studiile de specialitate. În majoritatea cazurilor se precizează că textul înseamnă mai mult decât discurs, adică mai mult decât un simplu obiect de schimb între un destinator și un destinatar. Textul a fost văzut de una dintre specialistele în studiul textului, Julia Kristeva, ca **practică semnificantă**. Textul ca practică semnificantă se definește în primul rând prin productivitate, realizată în și prin **limbaj**. Termenul de productivitate este înțeles ca dimensiune fundamentală a textului, care evidențiază limba în însuși procesul său de structurare, în care se articulează sensul și subiectul său, productivitatea nefiind considerată ca efect al acestei structurări, ci dimpotrivă, ca **proces de conferire a semnificațiilor**.

Atunci când o desemnează drept o practică semnificantă, semiologia consideră discursul științific sau literatura ca având același indice de valoare ca și relatarea specifică presei. Diferența majoră între discurs și text, descoperită în cadrul studiilor abordate, constă în faptul că **discursul este o structură deja constituită** pe când **textul devine o structurare**, „un aparat care produce și transformă sensul, înainte ca acesta să fie deja constituit și pus în circulație” (Kristeva, 1980: 252). Discursul este în opinia cercetătoarei Daniela Roventă-Frumușani „o configurație de trăsături formale asociate unui efect de sens care caracterizează/revelează atitudinea locutorului față de discursul său și prin aceasta, față de interlocutor” (Roventă-Frumușani, 1995: 30). Acesta este, în același timp, orientare spre lume, spre sine, spre interlocutor, susține același autor. Discursul nu reprezintă doar un ansamblu de propoziții, el fiind considerat „un efort de comunicare tinzând spre asumarea aserțiunii propoziționale de către interlocutor” (Roventă-Frumușani, 1995: 30). Ceea ce ne-a reținut atenția în cadrul acestor delimitări a fost ideea conform căreia **tipul de discurs** (și de limbaj) va varia în funcție de **natura receptorului**, referindu-ne aici la diversele tipuri de discursuri jurnalistice, reviste pentru specialiști, revistă de vulgarizare sau coloanele științifice ale unui cotidian. **Discursul de vulgarizare**, identificat ca înglobând și discursul jurnalistic, presupune un receptor outsider căruia i se înucă sau transmite un corpus de cunoștințe, și care poate deține sau nu același background knowledge (fond de cunoștințe comune), dar care este considerat întotdeauna ca fiind absent pentru o informare completă și ușor reperabilă. Acest parametru al nivelului de accesibilitate are o incidență deloc neglijabilă asupra alegerii operațiilor cognitive și a structurării argumentative. Comparațiile de sprijin în acest sens vin din definirea discursului specializat și a discursului

³ Sintagma aparține cercetătoarei Julia Kristeva și apare în studiul „Problemele structurării textului” din volumul *Pentru o teorie a textului*, p. 250.

didactic. Astfel, dacă discursul specializat se bazează pe construcții complexe ipotetico-deductive (adesea polemice), discursul didactic urmărește constituirea unei imagini finite, securizante a cunoașterii, traduse printr-o preponderență descriptivă și definițională și **modalitatea certitudinii**, iar în **discursul vulgarizator**, un rol hotărâtor îl dețin **sistemele semiotice non lingvistice**, de dublare a informației verbale pentru a facilita integrarea cunoștințelor și sistematizarea lor. Discursul mai este asimilat rezultatului acțiunii de utilizare a limbii în practica discursivă, ce presupune „un locutor cu intenții în comunicare și un receptor (auditoriul) și care are eficiență doar între parametrii socio-istorico-culturali” (Roșca, 2004: 49).

Percepția textului nu trebuie rezumată la un simplu schimb de mesaje între un emițător și un receptor. Textul este un **proces de producere de sensuri**, de semnificații, este, așadar, o provocare în vederea unei structurări anterioare definitivării unei construcții textuale și punerii ei în circulație. Discursul, pe de altă parte, este o structură premergătoare produsului final la care contribuie textul, destinată eminentemente unui schimb. Diferența este sesizabilă și la nivelul termenilor care denumesc trăsăturile caracteristice ale acestor noțiuni: dacă discursul este o structură, adică o realizare, textul este o structurare, așadar, o acțiune, o transformare. „Textele, enunțuri semnificante, generează mai multe lecturi și interpretări” (Popa, 2002: 19). Luând ca punct de plecare această constatare, lingviști precum R. Barthes, Derrida sau J. Kristeva au dedus că semnificarea se produce numai prin text.

În ceea ce privește **conceptualizarea „textului”** în lingvistică, menționăm că ea a fost una tardivă și că așa cum remarca François Rastier, termenul este absent din lucrarea lui Marouzeau din 1934 despre lexic și terminologie lingvistică: „Le mot est absent de la terminologie linguistique de Marouzeau, pourtant marquée par la tradition philologique” (Rastier, 1996a: 25). Dar și treizeci de ani mai târziu acest termen lipsește din dicționarul lui Martinet „La linguistique. Guide Alphabétique” (1969). O primă utilizare a termenului într-un dicționar este menționată de Rossitza Kyheng într-un studiu despre Hjelmslev și conceptul de text în lingvistică din 2005: „Le terme «texte» fera son entrée dans la lexicographie linguistique en 1972: la même année deux ouvrages importants lui consacrent une vedette autonome, le Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage de Ducrot et Todorov, et le Dictionnaire de linguistique sous la direction de Dubois” (Kyheng 2005). Redăm mai jos citatele preluate din articolul Rossitzei Kyheng (primul îi aparține lui Dubois – 1972, iar al doilea lui Todorov – 1972):

„1. On appelle texte l'ensemble des énoncés linguistiques soumis à l'analyse: le texte est donc un échantillon de comportement linguistique qui peut être écrit ou parlé (Syn.: CORPUS.) (Dubois *apud* Kyheng, 2005).

2. L. Hjelmslev prend le mot texte au sens le plus large et désigne par là un énoncé quel qu'il soit, parlé ou écrit, long ou bref, ancien ou nouveau. « Stop » est un texte aussi bien que le Roman de la rose. Tout matériel linguistique étudié forme également texte, qu'il relève d'une ou de plusieurs langues. Il constitue une classe analysable en genres, eux-mêmes divisibles en classes, et ainsi du suite jusqu'à épuisement des possibilités de division.

[...] La notion de texte ne se situe pas sur le même plan que celle de phrase (ou de proposition, syntagme, etc.); en ce sens, le texte doit être distingué du paragraphe, unité typographique de plusieurs phrases. *Le texte peut coïncider avec une phrase comme avec un livre entier*; il se définit par son *autonomie* et par sa *clôture* (même si, en un autre sens, certains textes ne sont pas « clos »); il constitue un système qu'il ne faut pas identifier avec le système linguistique mais mettre en relation avec lui: relation à la fois de contiguïté et de ressemblance. En termes hjelmsleviens, le texte est un système connotatif, car il est second par rapport à un autre système de signification" (Todorov *apud* Kyheng, 2005).

Hjelmslev este considerat de autoarea franceză ca fiind pionierul de netăgăduit în integrarea acestui concept în teoria limbajului, prin opera sa fundamentală (*Prolégomènes*) publicată în franceză abia în 1968⁴, dar despre care Martinet scrisese deja în 1946 și care fusese tradusă în engleză în 1953. În opinia acesteia, L. Hjelmslev utilizează termenul de text pentru a desemna totalitatea unui lanț lingvistic nelimitat datorită productivității sistemului. Ne permitem să redăm mai jos tot din lucrarea autoarei franceze Rossitza Kyheng câteva pasaje extrem de importante pentru a putea surprinde esența conceptului de text așa cum l-a dimensionat Hjelmslev⁵:

„Toute signification de signe naît d'un contexte, que nous entendions par là un contexte de situation ou un contexte explicite, ce qui revient au même; en effet, dans un texte illimité ou productif (une langue vivante, par exemple), un contexte situationnel peut toujours être rendu explicite.

D'après sa finalité, un langage est avant tout un système de signes; pour remplir pleinement cette finalité, elle doit être toujours capable de produire de nouveaux signes, de nouveaux mots ou de nouvelles racines.

Étant donné l'extensibilité illimitée du texte (sa productivité), il y aura toujours « traductibilité », c'est-à-dire substitution de l'expression entre deux signes appartenant chacun à sa classe de signes, dont chacune est solidaire de son connotateur. Ce critère est particulièrement applicable aux signes de plus grande étendue que l'analyse du texte rencontre dans ses toutes premières opérations : tout dérivé de texte (un chapitre, par exemple) peut être traduit d'une forme stylistique, d'un style, d'un style de valeur, d'un genre de style,

⁴ Pentru că această traducere a fost considerată insuficientă, s-a mai realizat o traducere în 1971 supervizată de Vibeke Hjelmslev et Knud Togeby.

⁵ Pasajele fac parte din Hjelmslev, Louis, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Éditions de Minuit, Paris, 1971, pp. 62, 63 și 148.

d'un mouvement, d'un type vernaculaire, d'une langue nationale, d'un langage régional, d'une physionomie dans n'importe quel autre parmi eux" (Hjelmslev apud Kyheng 2005).

În anii șaizeci, textul ca productivitate se găsea în mijlocul cercetărilor făcute de grupul **Tel Quel**. Textul, ca mod diferențiat de funcționare a limbajului, a făcut obiectul unei întregi concepții elaborate în Franța în jurul revistei **Tel Quel**, avându-i drept promotori pe Roland Barthes, Jacques Derrida, Philippe Sollers și mai ales pe Julia Kristeva. Prin opoziție cu orice utilizare în scopuri comunicaționale, deci reproductive, textul este definit de specialiștii colectivului de la **Tel Quel** ca fiind esențialmente productivitate. Julia Kristeva, de exemplu, vede în text o îmbinare între producere și transformare, un produs care trece dincolo de opacitatea care l-a consacrat printr-un dublu proces de producție și de transformare de sens⁶ (Kristeva, 1969).

1.2.1. Textul ca productivitate

Înainte de a situa textul în parametrii săi științifici, acesta poate fi abordat din punct de vedere empiric. De fapt, orice vorbitor al unei limbi se raportează la noțiunea de text ori de câte ori utilizează termenul text. Pentru cei mai mulți dintre vorbitorii unei limbi, textul este un ansamblu coerent de propoziții, formulate de obicei în scris; în sens restrictiv, mulți vorbitori asimilând termenul numai producțiilor literare. În legătură cu aceasta ar trebui să ne punem întrebarea legată de ceea ce se înțelege la nivelul bunului-simț prin „ansamblu coerent de propoziții”? Cercetătoarea Luminița Roșca⁷ precizează în acest sens că propria experiență de comunicare a condus-o la constatarea că „unii dintre vorbitorii care acceptă și utilizează intuitiv-empiric termenul text vor spune că ansamblu coerent de propoziții înseamnă **un lanț de propoziții** care se leagă între ele sau care au împreună un înțeles sau au o idee comună” (Roșca, 2004: 49). Autoarea precizează în continuare că sensul pe care vorbitorii unei limbi îl dau de obicei termenului text face parte din competența lingvistică a acestora, iar aceasta este diferită în funcție de sistemul de referințe și de universul cultural ale fiecărui vorbitor în parte: „deci formulările <cu sens> sau <coerente> pot primi valori diferite de la vorbitor la vorbitor” (Roșca, 2004: 50).

Pentru o mai clară cuprindere a noțiunii de text, regăsim în diverse studii distincția text-nontext. Astfel pentru a deosebi un text de un nontext,

⁶ Julia Kristeva, „Recherches pour une sémanalyse” în Rossitza Kyheng, *Hjelmslev et le concept de texte en linguistique* (t.n.).

⁷ Conferențiar dr. la Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, autoare a unui volum în spiritul grupului **Tel Quel** despre producția textului jurnalistic.